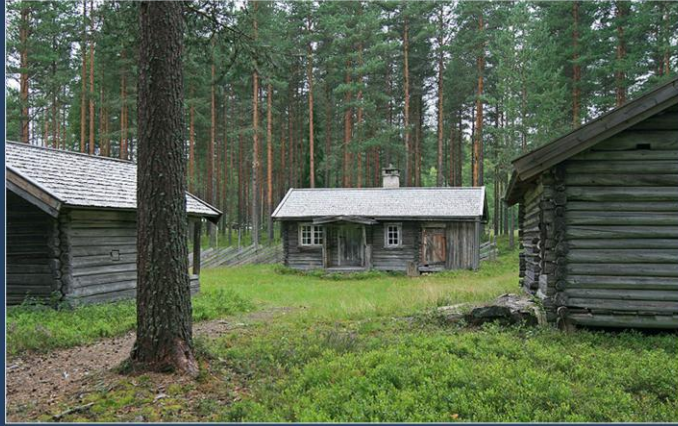

Husmannens tid

Bilde: Husmannsplass på Glomdalsmuseet.

Vi gjør oppmerksom på at mange av illustrasjonene/maleriene i denne presentasjonen stammer fra 1800-tallet. Dette fordi det er vanskelig å finne gode illustrasjoner fra 1700-tallet. En del av maleriene har heller ingen direkte tilknytning til husmannsvesenet, men de er tatt med fordi de i denne sammenhengen vil kunne illustrere teksten på en god måte.

Husmannens tid

- En husmann var en landarbeider som leide et stykke jord av en bonde.
- For dette betalte husmannen en årlig avgift.
- Stedet som husmannen leide ble kalt for husmannsplass.

Husmannsplassen var i de fleste tilfeller en selvstendig husstand, men den hørte likevel inn under gården.

En husmann var en landarbeider som leide et stykke jord av en bonde. For dette betalte husmannen en årlig avgift, som regel i form av kontanter og/eller pliktarbeid på bondens gård. Stedet som husmannen leide og bodde på med sin familie kaltes for en husmannsplass. Husmannsplassen var i de fleste tilfeller en selvstendig husstand, men den hørte likevel inn under gården.

Bilde: Husmannsplass på Hedmarksmuseet.

Husmannens tid

- 1700-tallet var en periode preget av sterk befolkningsvekst.
- Dette betydde at det måtte produseres mer mat enn før.
- Behovet for arbeidskraft innenfor jordbruket steg.

Mange mennesker som ikke hadde egen jord måtte forsøke å skaffe seg en husmannsplass.

Det hadde eksistert husmenn i Norge siden senmiddelalderen, men det var først på 1700-tallet at de skulle utgjøre et så stort antall mennesker at vi kan snakke om at det oppstod en ny samfunnsklasse. Og økningen i antall husmenn skyldtes befolkningsveksten som foregikk her i landet fra og med 1500-tallet. Norges befolkning ble faktisk tidoblet, fra 150 000 til 1,5 million, i løpet av 350 år. Dette betydde at tusener av mennesker som ikke hadde rett til jord måtte forsøke å skaffe seg en husmannsplass. Med flere munnar å mette, måtte produksjonen i jordbruket økes i vesentlig grad. Dette førte til at behovet for arbeidskraft på gårdene steg, og dermed lå forholdene til rette for en utvidelse av husmannsvesenet.

Husmannens tid

- Husmannen måtte inngå en kontrakt med en bonde som eide en gård.
- Noen ganger leide husmannen en husmannsplass som fantes fra før.
- Andre ganger måtte han opparbeide plassen selv.

Husmannen måtte da hogge skog, rykke røtter og stein opp fra marken, anlegge en åkerlapp og bygge hus.

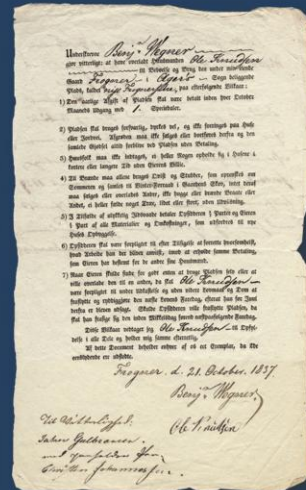

Foto: Oslo Museum

Husmannen måtte inngå en kontrakt med en bonde som eide en gård. I en del tilfeller avtalte man at husmannen skulle få leie en eksisterende husmannsplass som lå under gården. I andre tilfeller leide husmannen bare en tomt som han selv opparbeidet til å bli en husmannsplass. Husmannsplassene kunne være nedlagte ødegårder, en steinete rydning i utmarka eller områder nær skogkanten. Husmannen måtte da hogge skog, rykke røtter og stein opp fra marken, anlegge en åkerlapp og bygge hus. Det kunne ligge mange husmannsplasser under en gård, men størrelsen på hver enkelt plass kunne variere.

Foto: Husmannskontrakt fra 1800-tallet mellom bonde Benj. Wegner og husmann Ole Knudsen. Her står det blant annet at «...den årlige avgift af pladsen skal være betalt innen hver October maanedes inngang med 1. Specidaler. Pladsen skal brukes forsvarlig og ikke forringes... ..Husfolk maa ikke inntages, ei heller nogen oppholde sig i husene i kortere eller længere tid uten eierens tillatelse... ..Naar eieren selv skulle finde det for godt enten at bruke pladsen selv eller at ville overlate den til en anden, skal Ole Knudsen fraflytte og ryddiggjøre (...) pladsen...»

Husmannens tid

- Husmannen måtte betale for å leie husmannsplassen.
- Betalingen kunne være å arbeide i fem til sju uker på bondens gård.
- I tillegg måtte husmannen arbeide mot lønn når bonden ønsket det.
- Også husmannens kone og barn hadde arbeidsplikt.

For bonden var husmannen og hans familie god og billig arbeidskraft.

Vilkårene for husmannskontraktene kunne variere. Det fantes ulike grader av rettigheter, arbeidsplikt og betaling.

Kontrakten kunne vare ut husmannens levetid. Kontrakten innebar at husmannen måtte betale en årlig avgift, ofte i form av et visst antall dager pliktig arbeid i onnene. Til sammen kunne plikten omfatte mellom fem og sju ukers arbeid. På Østlandets jordbruksbygder var det også vanlig at husmennene hadde ubegrenset arbeidsplikt hos bonden. Dette betydde at man skulle delta i arbeid når bonden ønsket det. For dette fikk husmannen lønn, ofte fastsatt i kontrakten eller ut fra hva som var skikk og bruk i bygda. Arbeidsplikten omfattet også husmannens kone og barn.

For bonden betydde pliktarbeidet at han sikret seg billig arbeidskraft. Samtidig medførte husmannsfamiliens opparbeiding av bondens mark at verdien av hans eiendommer steg. Og det stod som regel ingenting i kontrakten om at husmannen skulle ha kompensasjon for at han og hans familie bidro til å øke gårdens verdi. Når husmannen var død, kunne hans verdiskapning igjen falle inn under gården, og sånn sett var det å ha husmenn en god investering for bonden. Likevel skal det sies at det var ganske vanlig at barna arvet plassen etter foreldrene.

Til rettighetene kunne det høre med at husmannen foruten tilgang til jord fikk beiterettigheter, rett seterbruk og tilgang til ved.

Husmannens tid

- Husmannen og hans familie ryddet skog, pløyde jord og dyrket mark.
- De bygde stuer, fjøs, låver og skjul.
- Husmannen var ofte håndverker som kunne sy, snekre, smi og male.
- Husmannskona tok del i arbeidet på gården ved å bake og veve.

Barna gjette bondens husdyr. Og det var husmannens sønner som ble kalt ut til feltet dersom det ble krig.

For bonden betydde husmannsvesenet at han fikk tilgang på arbeidskraft. Husmannen og hans familie ryddet skog, pløyde jord og dyrket mark. De bygde stuer og fjøs, låver og skjul. Tusener av husmenn bidro gjennom et livslangt arbeid til å kultivere landskapet.

Men husmannen var ikke bare arbeidskar på marken. Ofte var han også håndverker, for på de mange tusen husmannsplassene fantes det kyndige hender som kunne sy, snekre, smi og male. Dersom husmannen kunne et håndverk, var han som regel pliktet til å la det komme gården til gode. Likedan kunne husmannskona ta del i arbeidet på gården ved å veve og bake, mens barna på sin side kunne tjene en slant ved å gjete bondens husdyr.

Husmannens barn skulle dessuten vise seg å utgjøre hoveddelen av den norske hæren. Bonden trengte ikke lenger sende sin egen sønn når det brygget til strid mot svenskene. Han kunne i stedet sende husmannssønnen.

Husmannens tid

- På Vestlandet hadde husmannen som regel mindre arbeidsplikt.
- Her levde husmannen som regel av fiske som han drev i egen båt.
- Når fisken var tørket, saltet og solgt, kunne han betale leien til bonden.

På Vestlandet var det som regel annerledes. Her varte arbeidsplikten bare så langt som til at leieavgiften ble betalt, og det hendte også at leien ble betalt i form av penger. For husmannen på Vestlandet levde i større grad av fiske som han drev i egen båt. Fisken ble tørket, saltet og solgt, og dermed hadde han inntekt til å betale leien. Mellom de to eksemplene fra øst og vest fantes det en rekke ulike ordninger.

Husmannens tid

- Ofte var forholdet mellom bonde og husmann godt.
- De to partene var avhengige av hverandre.
- Husmannen tjente bonden slik han skulle, mens bonden følte ansvar ovenfor sine husmenn.

Det var likevel klart at bonden stod over husmannen i rang. Husmannen skulle være høflig og lydlig ovenfor bonden.

Det eksisterte i mange tilfeller et godt forhold mellom bonde og husmann. Sett ut fra samtiden var de to partene avhengige av hverandre. Som regel ble husmannen behandlet med respekt, men det framkommer likevel at husmannen var den underlegne part i forholdet. Blant annet het det gjerne at husmannen skulle være høflig og lydlig ovenfor bonden. Det skulle ikke forekomme dansetilstelninger eller kortspill på plassen. Vi kjenner også til at husmannen ikke rådet mer over egen stue enn at han ikke fikk lov til å ta inn innerster (leieboere).

Men likevel var det altså et tillitsforhold mellom partene. Husmannen og hans familie kjente seg knyttet til bonden. De tjente ham slik det sømmet seg, mens husmannen på sin side forstod at han hadde et visst ansvar ovenfor familiene som levde på eiendommen hans. Det fortelles at bonden gjerne møtte opp i bryllup, gravferd og gjestebud hos husmannen.

Husmannens tid

- Det fantes nok bønder som ikke behandlet sine husmenn på beste vis.
- Dersom husmannen slet med betalingen, kunne bonden si ham opp.
- Da hjalp det lite at bonden hadde brukt sitt liv på å rydde skog, pløye åker og bygge hus.

Slik utkastelse var likevel ikke vanlig. Bonden ventet som regel til husmannen og kona var døde før han lot husmannsplassen bli en del av gården.

Det hendte nok likevel at bønder utnyttet sin overlegne posisjon på ufint vis. For tidene var knappe, og den husmann som ikke klarte sine forpliktelser ovenfor bonden var i prinsippet ille ute. Dersom det for eksempel manglet noe på den årlige betalingen, hjalp det lite at husmannen hadde lagt ned et livs innsats på å rydde skog, pløye åker og reise hus. Bonden kunne si ham opp og la plassen bli en del av sitt eget gårdsbruk eller leie den ut til en ny familie. Husmannen måtte i så fall forlate sitt livsverk, kanskje måtte han ut å tigge. Likedan kunne det innebære en viss risiko å bli gammel, for det fortelles om gamle husmenn og enker som måtte underholdes av fattigkassen. Likevel er det mye som tyder på at utkastelse ikke var vanlig. Som regel ventet bonden til husmannen og kona var døde før han inkorporerte plassen til gården.

Til å begynne med var lovverket knyttet til husmannsvesenet spinkelt, men dette skulle endre seg med lover både på 1700- og 1800-tallet. Det kom blant annet lover som sa at husmenn som hadde ryddet jord, skulle ha livstidsfeste. Samtidig ble også pliktarbeidet begrenset, og husmannen ble sikret vederlag for de utbedringer han hadde foretatt på plassen.

Bilde: Husmannsfamilie på rundt forrige århundreskifte. Bildet har for øvrig ingen sammenheng med temaet utkastelse av husmenn.

Husmannens tid

- Noen husmenn leide et hus, men hadde ingen jord å dyrke.
- Slike husmenn måtte ta seg arbeid der det var å finne.
- Dette kunne bety at de måtte arbeide utenfor bygda.
- Husmannen kunne være borte fra familien i lange perioder.

Det var ikke uvanlig at barna ble sendt ut på tiggerferd eller på leting etter arbeid.

Var man husmann med jord, var man godt stilt. Da kunne man livnære seg og sin familie ved å dyrke korn og poteter på åkeren. Samtidig var det vanlig at man hadde noen dyr som også gav litt utkomme. Man kunne kanskje ha ei ku, et par sauer, noen høns og kanskje en gris. At man i tillegg kunne spe på inntekten ved å ta lønnet arbeid, gjorde at tilværelsen, til tross for hardt arbeid og lange dager, ikke var så verst. Verre var det for husmennene som leide et hus, men som ikke hadde jord å dyrke. Disse ble kalt husmenn uten jord, og befant seg lavere på den sosiale rangstigen enn husmenn med jord. Slike husmenn var avhengige av dagarbeid for å livnære seg. Ofte måtte de ta arbeid utenfor bygda, og således var de borte fra plassen i lange perioder. Løsarbeidet omfattet i de mange tilfeller landbruksarbeid, men man kunne også virke som soldater, fiskere, håndverkere, tømmerhoggere, fløtningskarer og verksarbeidere. For kone og barn medførte mannens løsarbeid at de ble igjen hjemme. Her måtte de livnære seg som best de kunne. Barna kunne blant annet bli sendt ut på tiggerferd eller på leting etter arbeid.

Husmannens tid

- Det var helt nødvendig at husmannsbarna deltok i arbeidet.
- På 1700-tallet ble det bestemt at alle barn skulle gå på skole.
- Barn av storbønder og husmenn skulle gå i den samme skolen.
- Ungene skulle lære kristendomskunnskap og lesning.

Skolegangen var en forberedelse til konfirmasjonen. Var man ikke konfirmert, fikk man verken gifte seg eller leie jord.

At barna måtte arbeide, var den naturligste ting i verden. Men perioden ble også kjennetegnet av at loven om allmueskoler på landet kom i 1739. Loven sa at alle barn som var over sju år, uavhengig av stand, skulle gå i den samme skolen til de var konfirmert. Loven betydde dermed at både barn av storbønder og barn av husmenn skulle gå i den samme skolen. Her skulle ungene lære kristendomskunnskap og lesning.

Skolegangen var en forberedelse til konfirmasjonen. Og selv om skolegangen strakk seg over så vidt mange år, var det neppe snakk om at barna samlet sett fikk mer undervisning enn et halvt år på skolebenken. Men det var viktig å lære å lese, og konfirmasjonen var mer enn en kirkelig handling. Var man ikke konfirmert, fikk man verken gifte seg eller leie jord.

Skolene kunne være fastskoler i egne bygninger eller omgangsskoler. Naturlig nok ble det flest omgangsskoler i Norge, noe som skyldtes at folk flest bodde svært spredt.

Husmannens tid

- Hardt arbeid var ingen garanti mot hungersnød og sykdom.
- På 1700-tallet var det perioder med uår og sult.
- Tusener av mennesker og et stort antall dyr døde på grunn av matmangel.
- Folk samlet og spiste bark, røtter, løv og blader.

Med hungersnøden fulgte også en rekke dødelige sykdommer.

Om man arbeidet aldri så hardt; man kunne aldri være trygg på at hungersnød eller sykdom befant seg langt unna. Perioder med velstand og gode avlinger kunne bli avløst av år med matmangel og sult. Og det var alltid de svakeste som ble hardest rammet av iskalde vintre, våte somrer og en kornhøst med magert utbytte. Midt på 1700-tallet var det uår og sult, og mange steder i landet ble dødeligheten betydelig større. Tusener av mennesker og et stort antall dyr døde av sult. Folk samlet det de kunne finne å spise, enten det var bark, røtter, løv eller blader. Alt som kunne tenkes å ha næringsverdi ble malt på kvernen og brukt til brød og grøt. Med hungeren fulgte sykdommer som tyfus, dysenteri, kopper og tuberkulose. I 1741 var det 9 000 flere dødsfall enn fødsler i Norge. Året etter var det 16 000 flere dødsfall enn fødsler. Men over et lengre tidsperspektiv økte befolkningen i Norge.

Husmannens tid

- I 1865 var det om lag 60 000 husmenn med jord i Norge.
- Deretter ble det stadig færre husmenn i landet vårt.
- Mange trakk inn til byene for å finne arbeid.
- Samtidig foregikk det en stor utvandring til Amerika.

Husmannsvesenet ble oppløst i 1928. Da kom det en lov som gav husmennene rett til å kjøpe plassen de bodde på.

Husmannsvesenet var på sitt største i midten av 1800-tallet. I 1865 var det om lag 60 000 husmenn med jord i Norge, men deretter sank utbredelsen i betydelig grad. Fram til 1900 ble tallet på husmenn halvert. Nedgangen kan forklares med de store omveltningene som preget samfunnet på denne tiden.

For det første fikk flere arbeid innenfor industrien. Den nye tiden gav nye muligheter. Folk trakk inn til byene for å finne arbeid. Mange av menneskene som flyttet var husmannsfolk, ofte fra dårlige forhold. Disse søkte å finne bedre betalt arbeid på andre steder enn hos bonden.

Samtidig foregikk det en stor utvandring til Amerika. På den andre siden av Atlanterhavet så man nye muligheter for levebrød. Den store utflyttingen skapte på sin side etterspørsel etter arbeidskraft i jordbruket. Det ble innført låneordninger for kjøp av husmannsplasser, men løsningen ble heller at man tok i bruk ny teknologi. Traktor og slåmaskin kunne således erstatte det arbeidet som husmannen tidligere hadde gjort. Den endelige oppløsningen av husmannsvesenet kom i 1928, da jordloven ble innført. Loven gav husmennene forkjøpsrett på plassen de bodde på.

Husmannens tid

Bilde:	Lenke:	Rettingheter:
Forside	http://no.wikipedia.org/wiki/Fil:Husmannsplassen_Glomdalsmuseet.jpg	http://no.wikipedia.org/wiki/offentlig_eiendom
Husmann	http://no.wikipedia.org/wiki/Fil:Skarderudstua.jpg	http://no.wikipedia.org/wiki/offentlig_eiendom
Vekst	http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Johan_Christian_Clausen_Dahl_Landschaft_bei_Kaupanger_mit_Stabkirche.jpg	http://no.wikipedia.org/wiki/offentlig_eiendom
Kontrakt	http://www.flickr.com/photos/oslomuseum/5516605673/sizes/l/in/photostream/	http://creativecommons.org/licenses/by-sa/2.0/
Plikt	http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Johannessen_-_Pfl%C3%BCgen_im_Fr%C3%BChjahr_-_1916-18.jpeg	http://no.wikipedia.org/wiki/offentlig_eiendom
Vestlandet	http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jacob_Mathias_Calmeyer-Fra_Sunhordland.jpg	http://no.wikipedia.org/wiki/offentlig_eiendom
Skole	http://commons.wikimedia.org/wiki/File:1897_Bogdanov-Belsky_At_School_Doors.jpg	http://no.wikipedia.org/wiki/offentlig_eiendom
Husmannsplass	http://no.wikipedia.org/wiki/Fil:Husmenn_Nord-Fron.jpg	http://no.wikipedia.org/wiki/offentlig_eiendom
Gjete	http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Anders_Askevold-Sommerlandskap_med_kuer.jpg	http://no.wikipedia.org/wiki/offentlig_eiendom
Uten jord	http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Frithjof_Smith-Hald-Fiskerkone_med_barn.jpg	http://no.wikipedia.org/wiki/offentlig_eiendom
Fisker	http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Eilif_Peterssen-Laksefiskeren_%281889%29.jpg	http://no.wikipedia.org/wiki/offentlig_eiendom
Utvandrere	http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Utvandrere_1902_gustav_wentzel.JPG	http://no.wikipedia.org/wiki/offentlig_eiendom